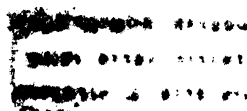

יובל שי

מאמרים לכבוד שמואל יוסף עגנון
בהגיעו לשיבה ביום ט באב תשי"ח

ערוך בידי

ברוך קורצווייל

דמתנן, תשי"ח

הוצאת אוניברסיטה בראילן

ש' ביאלובלוצקי

בעלי תשובה בסיפורי עגנון

דמויות רבות מתקופות שונות העלה עגנון מעולם שעבר וקבען בסיפוריו. עגנון, שבעיניו אדם מישראל מתחיל את חייו רק משבא לארץ-ישראל, שאין ישיבת חוץ לארץ עולה לו מן המניין וכן שהקדים לעלות לארץ קשיש הוא מאביו שעלה אחריו, אינו מוותר על שום מאורע שאירע את אבותינו בגולה. שיחות יושבי קרנות, פט' פוטי בטלנים וסיפורי עוברי דרכים חביבים עליו כגופי תורה. דברים שנראים שלא היה בהם צורך אלא לשעתם הנציחם עגנון בסיפוריו כדברים שיש בהם צורך לדור וזו. כל דבר שהיה בו צורך לשעה קנה שביתתו בחיי העם, מה שהשפיע בשעתו וישומו נשאר לדורות אף כשאינו ניכר. אין הדורות אלא שרשרת ארוכה של שעות, שכל אחת מהן נעוצה בשלפניה ובשלאחריה. ואף-על-פי-כן השמיט עגנון דמות חשובה שהיתה שכיחה ומצויה בדורות הקודמים, דמות 'הבעל תשובה'. אדם מישראל שנכשל בעבירה חמורה, ביחוד באיסור אשת איש שאסרה על בעלה והתנחם על חטאו, לא היה מסתפק בזה שהתחרט על העבר וקיבל על עצמו שלא לשוב עוד לכסלה, אלא שהיה כל ימיו מיצר ודואג, בוכה וצועק על העבירה שבידו. ולא עוד אלא שהיה נוהג ב'תשובת המשקל' והיה מיסר עצמו ביסורים שקולים כמוות. בחורף שובר את הקרח שעל פני הנהר ויושב עד פיו במים שתחת הקרח, ובקיץ היה יושב בחפירות מלאות נמלים וכדומה. לא כל החטאים שווים ולא כל החוטאים דומים, והתשובה היא לפי גדל החטא ולפי גילו של החוטא וכמו שאמרו בתלמוד ירושלמי: 'בשעה שעוונות קלים — כשגל ילבינו, בשעה שהם כבדים — כצמר יהיו, אם יהיו חטאיכם כשנים, אם יהיו חטאיו של אדם כפי שניו כשגל ילבינו, יותר מכן כצמר יהיו'. הרבנים מהעיירות הקטנות שלא סמכו על דעת עצמם בעניינים חמורים, היו פונים בשאלותיהם בנידון זה כשבא מעשה לידיהם לגדולי הדור, וכל היוצא מפייהם היה החוטא עושה ובלבד שלא יהיה מן היורדים לגיהנום ואינם עולים. אפילו המקילים שבין הרבנים לא היו פוחתים לחוטא משנה שלימה של תעניות בימים שאומרים בהם תחנון ולהפסיק את צומו אחר צאת הכוכבים בלחם ומים. אם היתה

העבירה שעבר ידועה לרבים היה צריך לפרסם אף את התשובה. היה בא למקומות שידעו על עבירתו והיה סופג ארבעים מידי שמש בית הכנסת. שלא תמיד היה יתר בדעה וחסר בכוח. והיו בעלי תשובה שהוסיפו מדעתם על מה שסידרו להם הרבנים. ידוע הוא שהבושה מכפרת עוון ומרבה את הזכות והיו יושבים על סף בית-המדרש כדי שהכנסים והיוצאים יעברו דרך עליהם וינהגו בהם מנהג בזיון, ויהודים רחמנים בני רחמנים אשר יראת ה' בלבבם היו משתדלים לעשות רצונם של בעלי התשובה והיו מזכים אותם בבושה יתירה שעל ידה ינצלו מהעונש החמור הצפוי להם בעולם הבא ועוד יזכו למעלה גדולה. דמות זו אין אנו מוצאים בסיפוריו של עגנון. חז"ל הפליגו במעלת הבעל תשובה ולהלכה נתקבלה דעתו של האומר שמעלת בעל תשובה גדולה ממעלתו של צדיק גמור שלא חטא מימיו, שיותר קשה לפרוש מן החטא משלא להכשל בו, שהרי טעם טעמו ואף-על-פי-כן כובש את יצרו ופורש ממנו. אבל אהבתו של עגנון נתונה לצדיק מעיקרו שלא טעם טעם חטא. עגנון אוהב את האדם שריח טהרה נודף הימנו וטהרתו לא נפגמה מעולם. את האהבה לבעלי תשובה הניח עגנון, כנראה, להקב"ה שהוא לבדו מכיר לבות בני אדם אם לעקל או לעקלקלות, ורק הוא היודע תעלומות יכול להעיד על בעל תשובה שלא יחזור לסורו.

אף-על-פי-כן העלה עגנון דמות מופלאה של בעל תשובה, אם כי לא קרא עליו את השם. היא דמותו של רבי חיים ב'אורח נטה לזון, רבי חיים הוא אדם ששב בכל לבו מן המחלוקת. מחלוקת אף-על-פי שעבירה חמורה היא נכשלים בה אף יראים ושלמים ואין חזקתו של אדם לשוב ממנה, שכל בעל מחלוקת תולה את הקלקלה בשכנגדו, שהרי מעשי עצמו הוא יודע שהם לשם שמים וזה שחולק עליו הוא המחזיק במחלוקת ועתיד ליתן את הדין. ודאי משה רבנו לא נהג כך ומחל על כבודו והלך בעצמו לדתן ולאבירם לבטל את המחלוקת שהם התחילו בה והם החזיקו בה, אבל משה לימד אותנו את הכל אבל אנחנו לא למדנו הרבה ממנו.

לפני מלחמת העולם הראשונה פרצה בשבוס מלחמה מקומית, מחלוקת שהקיפה את כל העיר. שבוס היתה קהילה עתיקה שכל רבניה גדולי-עולם. רבנים אלו פיארו את העיר בתורתם והאירו אותה בחכמתם ובזכותם נתפרסמה העיר ת"ק פרסה על ת"ק פרסה. רבנים מקרוב ומרחוק היו פונים לרבני שבוס לפתור להם את השאלות המסובכות, ורבני שבוס עיקר מלאכתם היה להשיב לשואליהם דבר תורה ולברר להם את הספקות. כל קהילה מיוחסת כשנעדר הרב שלה קשה לה למצוא תמורתו, על אחת כמה וכמה שבוס שבבית הקברות שלה היו טמונים גאוני עולם וחששו שהרב החדש יפגום בכבוד הצדיקים שבקבר שהוא יושב על כסאם. ואף על כבוד עצמם חסו, שכל מי שנולד בשבוס רואה עצמו 'כבן טפוחו של הקדוש ברוך הוא', ואיך ילביש את האיצטלא לרב שתורתו אינה מבהיקה מסוף העולם ועד סופו. וכך קרה שלאחר שהרב של שבוס נעדר לא נתרוקנה רשות הרבנות לאחר, והכסא נשאר פנוי ימים רבים, שלא נמצא להם רב ראוי לעירם. בימים שבינתיים דיברו והתווכחו על מעלותיו ומגרעותיו של מועמד זה או אחר, ויכוחים שמילאו את כל חללם של

בעלי תשובה בסיפורי עגנון

בתי המדרש שבעיר. אפשר לעיר לעמוד שנים רבות בלא רב, אבל אי אפשר לה להשאר אף זמן קצר בלא מורה הוראה שיפסוק את שאלותיהם וידין את דיניהם של אנשי העיר, ומשום כך לקחו מורה הוראה. מורה הוראה במקום שאין רב עומד על גבו רואה את עצמו כממלא מקום הרב ומתנהג ברבנות. ובאותם הימים לקח אחד מעשרי העיר חתן לבתו, והחתן רך בשנים ואב בחכמה. שמו הולך לפניו ותורתו מכריזה עליו ופיו אינו פוסק מתלמודו, והיתה העיר משתבחת בו ומתבשמת מריח תורתו. אברך זה, רבי חיים שמו, בן גדולים היה ונשא נפשו לגדולות, חשקה נפשו ברבנות שבוש. לא כדי להתפרנס ממנה, חותנו עשיר גדול היה והיה מוכן לתת עוד מתנה הגונה לטובת העיר אם היו מושיבים את חתנו על כסא הרבנות. רבי חיים רצה ברבנות שבוש מפני הכבוד שברבנות זו. כיון שהיה מקובל על בני העיר ולחותנו משפחה גדולה בעיר ואף אוהבי עשיר רבים, האמין שהדבר יעלה בידו. אבל כנהוג בעיירות אלו משפחות מתגרות זו בזו ולא הסכימו בני המשפחות האחרות והחזיקו בידי המורה הוראה שבא בכח חזקה שיש עמה טענה שאף הוא ראוי לאותה איצטלא. ביקשו לפשר ביניהם שהמורה הוראה שהוא הקשיש ביניהם ואף מחזק יאה אב־בית־דין ורבי חיים יאה מורה הוראה ולא הסכים רבי חיים. שהמורה הוראה היה בעיניו כמלמד תינוקות ואינו בדין שהגדול יקבל עליו מרות, של הקטן. לא נתקררה דעתו של רבי חיים עד שפתח במחלוקת שחילקה את הקהילה לשתי קהילות והתורה נעשתה כשתי תורות, זה אוסר וזה מתיר, זה מכשיר וזה פוסל, וכבר הורונו חז"ל שבמקום שיש בו מחלוקת אין הטובה שרויה בו, צא ולמד מברייתו של עולם, שביום השני לא נאמר בו 'כי טוב', שבו נבראה המחלוקת שנאמר: 'יהי מב־דיל בין מים למים'. ואם מחלוקת שבאה לתקן את העולם כך, מחלוקת שיצאה לחלק את הלבבות ולערבב את העיר על אחת כמה וכמה. כל העיר עמדה במלחמה עד שבאה מלחמת העולם ושמה קץ למלחמה שבעיר, האויב נכנס לעיר והעיר נתרוקנה מתושביה. את רבי חיים כהאדם החשוב ביותר בעיר הובילו הרוסים בשביה והושיבו אותו בקצה ארצם, העבידו אותו בעבודה קשה והוא נתיסר ביסורים מרובים. וכבר אמרו ששבי קשה מכל הפגעים שכולם ישנם בו. ברית כרותה ליסורים שהם מעלים את האדם למוטב. נדכדכה נפשו של רבי חיים ונכנע לבו והוא חזר בתשובה שלמה. אשתו לא ידעה עליו כלום, אלא שפעם חלה ונטה למות וחשש שמא תשאר אשתו עגונה כל ימיה שלח לה גט פטורין. כשפסקה המלחמה התחילה שבוש להתיישב קימעא קימעא. מתושביה הותיקים חזרו רק מעטים ואנשים חדשים באו במקום הותיקים. נתמעטה העיר ונתמעט כבודה וכשחזר המורה הוראה נעשה לרב. רובם הגדול של המתיישבים לא ראו בכבודה של שבוש בימי שלוותה וכל רב היה כשר בעיניהם. לאחר זמן מרובה שב אף רבי חיים מגלותו, אבל אוי לאותה שיבה. ימים ושנים עברו עד שעבר את הדרך הארוכה ממקום שביו עד שבוש. מלבושו קרעים ועטיפתו קרעים וכולו אומר עלוב. זו היא שיבה, וזו היא ביאה. כשבא לביתו לא קיבלה גרושתו אותו, כיוון שהתרגלה לשבת בלא איש לא רצתה שוב להנשא. קבע

ש' ביא לוב לוצקי

רבי חיים מקומו בבית המדרש ביום ובדיר העצים בלילה. אף ביום בבית המדרש אין רבי חיים יושב על התורה, אלא עובד עבודת בית המדרש 'ממלא את הכיור מים ומיטיב את הנרות וממלא את המנורות נפט ובערבי שבתות מטאט את הרצפה, ולא לשם קבלת שכר, אינו נוטל מאדם מאומה ומתפרנס מחסכונוותיו המועטים שחסך לו מעבודתו בארץ שבין ובמקומות שעבר בהם. כל שעות היום הוא יושב ודומם בלא ספר לפניו, אינו מדבר עם אדם כאלו קיבל עליו את השתיקה. איוב נדון ביסורים מפני ששתק, רבי חיים שותק מפני שנדון ביסורים, ש'אדם שאירעו לו דברים רעים נוח לו שישתוק משידבר שמא יוציא מפיו דבר שאינו הגון'. אם רבי חיים שותק הרי זו אומנתו של אדם בעולם הזה לעשות את עצמו כאילם, אבל רבי חיים עושה עצמו כאילם אף לדברי תורה שבהם כתוב 'צדק תדברו'. אינו פותח ספר וכששואלים אותו לטעמו של דבר הוא עונה, שבמקום גלותו לא נזדמן לו ספר לעיין בו ושכח תלמודו ועכשיו 'העינים אינן קולטות את הכתב והמוח אינו קולט את העינין'. אין בדברים אלו כדי להניח את הדעת. אין אדם פוטר עצמו מלעסוק בתורה בטענה זו. אף מי שתפיסתו כבדה אינו פוטר מתלמוד תורה. אף הטעם שאנשי שבוש אמרו 'שמצער עצמו מן התורה מפני שגרם בה מחלוקת' אינו מספיק, אדרבה, בעל תשובה צריך שיתקן במה שפגם. הוא פגם בלימוד התורה והרי הוא מחויב תשובה לא רק על חטא המחלוקת אלא אף על שלמד תורה כדי להתייאר ולקנטר ולקפח אחרים בהלכה, שעל זה אמרו 'כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא' ולחטא זה אין לו כפרה אלא אם ישב וילמד תורה לשמה שהתורה מגינה ומצילה. ראיה לדבר שרבי חיים לא שכח תלמודו לגמרי אפשר למצא בזה שסמוך לפטירתו שנה בלחש משנה במסכת חולין שעוסקת בגרירת העוף שניקבה או נסדקה. המחלוקת התחילה בשאלה על גרירת של עוף. בתו של רבי חיים, צפורה, מספרת על מה שגרם למחלתו של אביה: 'יש אומרים שהלך אצל הרב ליפטר ממנו והיתה שם גרירת של עוף מוטלת לפני הפתח מבחוץ והחליק ונפל. ויש אומרים אצל ביתנו עמד ונתקל שם בפריץ אחד שכור ונפל', כלומר או שרבי חיים מת בעוון המחלוקת שהתחילה בגרירת של עוף, או שנתפש על עוון גרושתו. 'פריצים' אין בשבוש עצמה ו'פריץ' זה ודאי מן החוץ בא והלך למלון של הגרושה שהוא 'בית כינוס לעוברי עבירה', וזה גרם למותו של רבי חיים, אם מפני הצער על ביתו שהפך לבית כינוס לעוברי עבירה מת, או שאף-על-פי שהיא גרושה ממנו הקב"ה מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה. על כל פנים רבי חיים שינן את המשנה בעל פה. תאמרו משנה זו היתה שגורה על פיו וחרותה בלבו ש'באותה הלכה התחילה המחלוקת', אבל ודאי לא בפירושה של המשנה נחלקו רבי חיים והמורה הוראה אלא בהלכה למעשה, ופולגות בעניני טריפות בתקופות שלאחר ה'שולחן ערוך' אינן נוגעות במשנה. מעטים מאוד הם המקומות בכל הילכות טריפות שנושאי כלי השולחן-ערוך הסתמכו בסברותיהם על הגמרא וכל שכן שלא הגיעו למשנה. כשהפוסקים האחרונים מתנציחים, בדברי הפוסקים שקדמו להם מתוכחים, וכל שכן כשתלמידי חכמים מתחבטים

בעלי תשובה בסיפורי עגנון

בשאלה שבאה לידם אינם מביאים הוכחותיהם מן המשנה. מלחישתו של רבי חיים ניכר שהדברים היו מסודרים אצלו מן הפוסקים האחרונים עד המשנה וכשהגה במשנה הגה בדברי הראשונים והאחרונים באותו עניין. לא, רבי חיים לא שכח תלמודו ואפשר שצדקו אלו מאנשי שבוש שאמרו ש'זכה להשגה חדשה בתורה ואינו צריך לספרים'. שרבי חיים אינו אדם פשוט אנו רואים מצוואתו ומפטירתו. צוואתו של רבי חיים מתמיהה קצת, את מטלטליו ומלבשויו הניח לאיגנץ. איגנץ זה אסופי היה ונער משולח בקטנותו ובזוי בכל דרכיו בגדלותו. מה ראה רבי חיים לבכר אותו על פני כל קבצני העיר שאף ביניהם היו בעלי מומים. אלא הדברים מתפרשים מנוסח הצוואה עצמה 'המטלטלים שישארו אחרי וכו' ימסרו במתנה גמורה להעלוב ובעל יסורין כבוד יצחק המכונה איגנץ'. 'עלוב ובעל יסורין'. יסורים לא רק שממרים עוונותיו של אדם, אלא אף מטהרים ומלבנים את האדם ומעלים אותו לדרגה עילאית. לא כל היסורים שווים ולא כל האנשים דומים וכל אחד לפי דרגתו. רבי חיים שהיה אדם גדול ויסוריו היו גדולים זכה לדרגה גבוהה מאוד. כשהאדם חי וכוחותיו עמו הרי הוא ברשות עצמו, מעשיו בידו, רוצה מגלם, רוצה מכסם ושלטונו פרוש אף על הבעת פניו ומבט עיניו, כלו חייו והוא עומד להפטר מן העולם אין שלטון ביום המות, רשות עצמו נפקעת ממנו, אבריו אינם נשמעים לו וכל כולו אינו שלו. כשרבי חיים מרגיש שמותו ממשמש ובא ואומר 'עכשיו קוראים לי' אותה שעה האירו פניו כשלהבת של נר וליהטו שתי עיניו כחמה'. פטירתו של רבי חיים היא מעין פטירתו של 'עושה התנורים', הצדיק שהיה כלימי נסתר ונתן גלה סמוך לפטירתו, או ביתר דיוק, וסמוך להתגלותו נפטר. עושה התנורים טובל עצמו בנהר לפני פטירתו, רבי חיים אינו הולך לנהר ולא רק מפני שמחלתו מעכבתו, אלא אף שלא להתגאות, ויאמרו מחכה הוא לשכינה שתופיע אצלו לפני שהוא מחזיר את נשמתו לבית דין של מעלה. הצדיק הנסתר כיוון שנתגלה נתגלה, מה שאין כן רבי חיים שכשם שחי בזמן האחרון כאחד מפשוטי העם, כך הוא רוצה למות כאדם פשוט, ונטילת ידיים עולה לו כטבילת הגוף. ולמעשה השכינה מופיעה לקבל פני עושה התנורים סמוך לפטירתו, מה שאין אנו מוצאים אצל רבי חיים. עושה התנורים עשה כל ימיו מלאכתו באמונה, בשלימות וכל שלימות מביאה לשלום. תנוריו היו מחממים יהודים וכשיהודים מתחממים, לבותיהם מתקרבים זה לזה, וקירוב הלבבות הוא השלום, והמשים שלום בפמליא של מטה משים שלום בפמליא של מעלה וגורם לשכינה שתשרה על ישראל, ושכינה זו באה לקבל פני עושה השלום. רבי חיים אע"פ ששב בכל לבו מן המחלוקת, שלום לא הביא לעולם. אבל אף רבי חיים זכה לקרני אור בשעת פטירתו. נפשו האירה בשעה שנפרדה מן הגוף, פניו כשלהבת של נר ועיניו כחמה. כל זמן שהנפט היתה בגוף, הגוף האפיל על האור שבה, נשתחררה הנפש מן הגוף התלקח האור שבה. ורב היה האור הגנוז בנפש זו שנזדככה בכור הצער וטהרה בכור היסורים. כעושה התנורים כן רבי חיים מבקש שיקברוהו בשדה הקבורה המיוחד לנפלים. עושה התנורים מצוה שלא להעמיד ציון על קברה,

אף רבי חיים אינו רוצה בציון, אלא שהוא מתיר לקרוביו לעשות סימן על קברו על עץ 'בכתב פשוט פ"ג חיים ולא יוסיפו על זה חוץ מאותיות תנצב"ה'. עושה התנורים, שנתפרסם לפני מותו כקדוש, מתיירא שמא יבואו אחרי מותו על קברו לבקש רחמים ממנו במקום להתפלל לבעל הרחמים, רבי חיים אין לו לחוש לכל זה, הוא חי בסוף ימיו כעלוב ומת כעלוב ולא יעלה על דעת איש להתפלל על קברו.

רבי חיים התנהג כאדם פשוט וכמי ששכח תלמודו כדי שלא יחלקו לו כבוד, הדבר האסור ביותר לבעל תשובה. אבל כשם שלא היה אדם פשוט, כך לא שכח תלמודו. אמת היא שבארץ שביו לא נודמנו ספרים לידו וודאי שלא היה יכול ללמוד אף בעל-פה שהרי נמצא כל הזמן במחיצת שומריו, והתרגל ללמוד תורה על-ידי הרהור, על כל פנים כשהיה במחיצת אנשים. רק לפני מותו רחש את המשנה בחולין בשפתיו. זה היה התיקון האחרון שבתשובה, לתקן בשפתיו מה שעיוו שפתיו במשנה זו שלמדה שלא לשמה כדי לקנטר. בהרהור אין מתקנים את הפגימות שבדיבור. דיבור מבטל דיבור ואין מחשבה מבטלת דיבור.

בעל תשובה ממדרגה גבוהה מאוד הוא רבי שלמה בסיפור 'שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו'. בעל תשובה זה צדיק מעיקרו ומשרשיו הוא, בן למשפחה שכ"ו דורות ממנה ויש אומרים ל"ו דורות דור אחרי דור לא פסקה תורה מהם וכולם שימשו ברבנות בקהילות מפארות. ר' שלמה עוד צעיר לימים היה וכבר מוכתר בכל המיר דות הטובות שמנו חכמים בתלמידי חכמים ובעוד מידות והנהגות טובות, שעגנון הוסיף מדעתו. כהנא מסייע כהני, עגנון תלמיד חכם ממשפחה שהעמידה חכמים הרבה אוהב את האריסטוקרטיה הלמדנית. אברך זה זכה לשני שולחנות, תורה מאביו, אחד מגאוני הדור, וגדולה מחמיו, מופלג בעשירות ובר אבהן. הדר תורה חכמה, הילוכו ודיבורו הכריזו על תורתו וחכמתו. דעת הבריות נוחה הימנו, נוח לתשחורת ומקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. ומעשה שטן, אדם זה שהיה זהיר בכבוד כל אדם, אף בפחותים שבהם, פיו הכשילו והלבין ברבים את חבריו, תלמיד חכם שכמותו באימרה שגורה שהיה בה כדי להעליב ולצער את הנעלב. הנעלב ר' משה פנחס היה אדם שמתחתיו צמת, לא היתה לו יתד להתלות בה. תורתו לא באה לו בירושה מאביו. אביו היה טוחן בכפר, יהודי פשוט שאף הוא לא קיבל תורה מאביו ולא היה בידו למסור לבנו. אף להחזיק מלמד לבנו לא השיגה ידו, עמל הרבה והכניס מעט. כל זמן שבני בעל הכפר היו קטנים היה בן הטוחן מצטרף אליהם ולומד עמם ביחד אצל המלמדים הטובים שאביהם החזיק בכפר. משגדלו הנערים בני בעל הכפר ופסקו ממשנתם לא היה מלמד בכפר ומשה פנחס למד לבדו. רק זמן מסוים זכה לקבל תורה מפי אחד מגאוני הזמן ששימש ברבנות בעיר קטנה, ואף באותו זמן אם היתה המלאכה מרובה בבית הריחים היה אנוס להניח את העיר וללכת לכפר לסייע לאביו. הוא הניח את העיר, אבל את הגמרא לא הניח. כל שעות הפנאי, ביום ובלילה עסק בתורה, ומתוך שמסר נפשו על התורה התמסרה התורה לו והוא נעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק. אחרי מות אביו נמכר בית הריחים וטוחן חדש

בא לכפר. מעט הכסף שנתקבל מאת הטוחן החדש הניח משה פנחס לאמו שתהא מתפרנסת ממנו והוא הלך למקום תורה סמוך. קבע לו מקום בקלויז החדש שבעיר, זה הקלויז שאמרו עליו שקול התורה לא נדם שם לא ביום ולא בלילה ומט"ו באב עד י"ז בתמוז לא כבה האור בו בלילה. ר' משה פנחס קבע לו מקום לתורתו והיה צמוד למקומו ולא זז משם אלא כדי להוציא ספר מארון הספרים. בערבי שבתות היה מניח את בית מדרשו והולך לכפר לעשות את שבתו עם אמו וביום ראשון בבוקר היה חוזר לקלויז עם ככר לחם גדולה ביד ומעט ירקות ופירות בבגדו לתבל בהם את הפת. ומזה התפרנס כל ימות השבוע. כשהזמינו אדם לסעודה לא הלך, לא רצה ליהנות משל אחרים, אף לא נכנס לבקר אצל שום אדם, שביקורי נימוסין אלו עיקרם הם שיחה בטלה והוא לא שח שיחה בטלה מימיו. לא הספיקה לו היממה כולה ללמוד תורה ואיך יבזבו ממנה לשיחת חולין. כיון שהיה סבור שלא נברא הלילה אלא ללמוד בו תורה, לא היה מפסיק משנתו לשנתו ויצא ידי חובת שינה בנמנום קל על יד הגמרא. ראה לדבר, הכר ששמש הקלויז הביא לו לשכב עליו לא היה ניכר בו שאדם הניח ראשו עליו. אף-על-פי שר' משה פנחס כבר הגיע לשליש משנותיו של אדם לא נשא עדיין אשה, ולא מפני שנפשו חשקה בתורה, הוא היה מוכן לישא אשה אלא שמן השמים עיכבוהו. ובימים ההם אדם מישראל כל זמן שלא היה מתעטף בטלית בשעת התפילה אף-על-פי שמילא כריסו בש"ס ובפוסקים לא נתקבל בחבורת הגדולים, לא נחשב לאדם שלם, כאילו עדיין לא נשלמה צורתו וכמו שנאמר 'זכר ונקבה בראם ויקרא שםם אדם'.

כשר' שלמה נשא את בתו של עשיר העיר קבע אף הוא את מקומו לתורה ולתפילה בקלויז החדש, שר' שלמה 'היה אוהב ללמוד במקום של אוויר נאה, ואווירו של הקלויז החדש היה נאה מאוירים של שאר בתי מדרשות שבעיר. בואו של חכם עושה רושם וביחוד כשהחכמה היא בכלי מפואר. 'כשנכנס ר' שלמה לקלויז האיר כל הקלויז מכבודו. מאור פניו, עיניו הכחולות ושערותיו הערמוניות חיבבו אותו על כל רואיו. אף-על-פי שצעיר היה היו זקני הקלויז מחלקים לו כבוד מרובה והצעיריים נהו אחריו וביקשו לחקות את כל תנועותיו כדי להידמות לו. ביקשו ולא הצליחו, שהוא עשה מה שעשה על פי תכונותיו הטבעיות שעברו מאב לבן במשך דורות, והם היו אונסים עצמם להגמל מתכונותיהם ולהדבק בתכונות שלא ידעו אבותיהם. אף ר' משה פנחס שהיה מתרחק מכל אדם התחבר לר' שלמה ודבק בו לאהבה ולכבודו והיה מלווה אותו מהקלויז לביתו ונמשך אחריו לתוך הבית. ר' משה פנחס שהנאתו היחידה בחייו היתה התורה לא הבדיל בין הקלויז שמשמש מקום תורה ובין ביתו של יחיד שמשמש לחיי משפחה והיה ממשיך בפלפולו עם ר' שלמה באותה הצורה כפי שהיו נוהגים בקלויז. ר' משה פנחס חשב וטעה. חשב כיון שהוא אינו נכנס לשום אדם ואצל ר' שלמה מרבה הוא לשבת, ודאי שהוא ואשתו שמחים על זה, וטעה. אשתו של ר' שלמה צעירה היתה ודעתה לא על הכבוד שחולקים לבעלה, אלא על בעלה בעצמו ורצתה לישב עמו ביחידות. אף ר' שלמה עצמו שבש-

פתיו היה מרצה את אשתו ומרצה לפניה את מחשבתו של ר' משה פנחס, דעתו לא היתה נוחה כלל מביקורים תכופים אלו שהטרידו אותו הרבה וחשב, אדם שהקליון הוא ביתו, בית אחרים בעיניו קליון. כך נמשך הדבר עד שפעם אחת דנו למדני הקליון בהלכה אחת והיה ר' משה פנחס מביא ראיות ממקומות הרבה ור' שלמה שסבור היה שהדברים פשוטים ואינם צריכים ראייה הפליט מפיו אימרה שגורה 'בחור מקדש על גריס'. הפתגם פגע בר' משה פנחס מאוד. אימרה זו היתה משמשת קינטור כלפי בחורים 'שדחקו עצמם לעמוד במקום גדולים'. אף אין הפתגם יוצא מדי פשוט, כל חריפותך היא הבל שאינך יודע להבחין בין דבר גדול וקטן ומקים רעש על דבר שאין לו חשיבות כל עיקר. גדול היה צערו של ר' משה פנחס, שמלבד שר' שלמה הזכיר לו את חרפת רווקותו, גילה דעתו עליו שלמדנותו אינה אלא הבל. לא היה לר' משה פנחס כלום בעולמו חוץ מן התורה שהמית את עצמו באהלה ופתאום הוא שומע שאף תורה אין לו. ומי האומר? ר' שלמה, שחשב אותו לחבר וידיד וכיבד אותו בכל לבו. הצער הלך והתעמק בלבו. בתחילה היה עוד משיב לר' שלמה שלום בשפה רפה, אחר-כך פסק לגמרי מלדבר עמו. ר' שלמה עצמו בתחילה לא הרגיש בדבר כל עיקר, שהדבר יצא מפיו כבדיחה, כשהרגיש שבדיחתו פגעה פגיעה חמורה בר' משה פנחס הלך אצלו וביקש ממנו 'מחול לי על אותו דיבור שנפלט מפי שלא ברצוני'. ר' משה פנחס הביט בו ולא השיב לו כלום. ודאי שאין בושת אלא במתכווין לביישו, אבל עיקר צערו של ר' משה פנחס היה לא מפני הבושת שר' שלמה גרם לו, אלא על יחסו של ר' שלמה לו ולתורתו, והיחס מתגלה יותר כשהאדם מפליט דיבור שלא במתכווין מאשר בכוונה תחילה. אנשי הקליון היו תמהים על ר' שלמה שהלבין פני תלמיד חכם ברבים 'וביותר היו תמהים על משה פנחס שהוא נוקם ונוטר כל-יכך'. אנשי הקליון לא ירדו לסוף דעתו. ר' שלמה עצמו עמד אחר זמן על מקצתו של דבר 'נזכר ר' שלמה אותם הימים שהיו שרויים שניהם בעיר אחת, זה יושב בכבודו של עולם וזה חי חיי צער, בלא שמחה בלא ברכה בלא אשה ומשחיר פניו על התורה ולבסוף כשאומר הלכה כהלכתה לא אמר לו יפה אמרת, אלא התלוצץ בו והזכיר לו גנותו שהוא רווק'. ר' שלמה מסיים בגנות כאילו גנות זו היא עיקר הפגיעה. אין הדבר כך, על הבושת ודאי שהיה ר' משה פנחס מוחל, שר' משה פנחס היה צדיק ולא היה מעלים עיניו ממשנה מפורשת שבשעה שהמבייש מבקש למחול לו אכזרי הוא זה שאינו מוחל לו. מלבד זה, הזמן מפיג את הבושת ובמיוחד אחר שנשא אשה והוליד בנים, וגנות זו כבר לא היתה בו; ואצל ר' משה פנחס השנאה לר' שלמה הלכה והתגברה עד שמשך ידיו מרבנות כבודה כשנודע לו שהוא צריך להחזיק טובה על זה לר' שלמה, אף-על-פי שידע שאם הוא מסלק ידו מרבנות זו ומעליב פני קהלה חשובה, שוב לא יקבל שום רבנות באינו עיר שהיא, והוא היה חי עם אשתו ובניו ובנותיו בעניות מנוולת. וכן בשעה שבביתו לא היה לחם לא לו ולא לאשתו וילדיהם הקטנים שהוא חייב במזונותיהם ורצו למנות אותו לדיין בעיר ובלבד שיסכים שר' שלמה יהיה לרב, ענה 'כבר אמרתי לו שאיני

בעלי תשובה בסיפורי עגנון

רוצה להיות במחיצתו לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. ר' משה פנחס עמד בדיבורו אף לאחר מותו. כשביום השנה למותו ביקש ר' שלמה להספידו עיכבוהו מן השמים ותקפה עליו מחלתו. בשארית כוחותיו לחם כנגד מחלתו, לא רצה לותר על ההספד, ודאי קיוה שעל ידו יתפייס ר' משה פנחס, ולא שמע לדברי הרופא שאמר, שאם יצא לחוץ יתחייב בנפשו, והוא הלך. לא הספיק לבוא לבית המדרש עד אשר כוחותיו עזבוהו ועל כפים החזירו אותו לבית. ר' משה פנחס נטר לו שנאה אף לאחר מותו ולא הסכים שהוא יספידו. בלילה כשגבר החום שמעו שר' שלמה חזר בלחש כמה פעמים על הפתגם 'בחור מקדש על גריס'. כל מחשבתו היתה נתונה לר' משה פנחס. כיחן שלא זכה להספידו ביקש שיקברוהו אצלו. הקברנים כרו את הקבר על יד קברו של ר' משה פנחס ושם קברוהו, כשהפשיר השלג ועלו על קברו מצאו שהוא מונח אצל זקן וזקן ר' פנחס בעל מופת ולא אצל ר' משה פנחס. בקשתו האחרונה של ר' שלמה היא לכאורה תמוהה, שהרי אין קוברים שונאים זה אצל זה, שאין להם מנוחה כשהם שוכבים יחד. ודאי חשב ר' שלמה שלאחר כל הטוב שעשה למשפחתו נתפייס ר' משה פנחס, אבל ר' משה פנחס עמד בדיבורו ולא נתפייס, אף הנדוניא שהביא לבנותיו של ר' משה פנחס שיוכלו להנשא לא הועילה לרכך את לב האב המת. מן השמים עיכבו את הפיוסים כדי לעשות רצון צדיק בקבר, ומשמע, שכל מה שעשה ר' משה פנחס כדין עשה, אף כי לא לפנים משורת הדין.

שנאה זו מה טיבה? ר' משה פנחס עצמו אומר לאמו 'אותו אדם שאני שונאו הוא מבקש טובתי'. ועל שאלת אמו, 'אם כן למה אתה שונא אותו?' השיב 'שונא אני אותו משום שהוא מביא אותי לידי מידה מגונה זו של שנאה, ומודה בעצמו שאינו מבין את הדבר 'אלא כך הוא הדבר ואיני יודע לפרש'. ר' משה פנחס שונא את השנאה ומשום כך הוא שונא את האדם שמביא אותו לידי שנאה, כאילו השנאה והשנוא הם שני דברים נפרדים, האדם הוא שנוא מפני שעל ידו ירדה שנאה ללבו. ר' שלמה אינו האובייקט של השנאה העיקרית, הוא רק גרם לה שהיא תבוא. השנאה העיקרית היא איזה דבר מופשט ואפשר שהיא אינה מופנית כלל כלפי איזה יחיד, אלא שהיא חיד גרם לה שהיא תבוא. יודע הוא שר' שלמה הוא אוהבו, אבל הוא שונא אותו, וגדול הצער להשיב במשטמה תחת אהבה ומשום כך הוא מוסיף שנאה על שנאתו. ר' משה פנחס אינו יודע לפרש מהותה של שנאה זו, ננסה אנו לפרשה.

שנאה זו היא התקוממות הלמדן העממי כנגד הלמדן האריסטוקרטי. ר' משה פנחס בן עניים היה, נולד בכפר ונתגדל בכפר, עיקר תורתו קיבל מעצמו והגיע למדרגה רמה בתורה בכוחות עצמו. הקב"ה נתן לו שכר יגיעה והתורה שהוא השחיר עיניו עליה האירה לו פניה וגילתה לו את תעלומותיה. אבל אף מדרגתו הרמה בתורה לא עמדה לו להחליץ מעוניו, חכמת המסכן בזויה ועליו היה לומר, דיי שאני ובוראי מכירים כוחי. זהו גורלו של הלמדן העממי. שכנגדו, הלמדן האריסטוקרטי, אף הוא שקד על התורה ועלה מעלה מעלה בדרגות התורה, אבל הוא, אבותיו, דורות על גבי דורות הכשירו לפניו את הקרקע והם סללו לו את הדרך.

מיד כשהתחיל לדבר נדבקו אזניו בדברי תורה. עוד בילדותו נעשו הכל כרוזים לו להכריז על כשרונותיו. להתיגע בילדותו על דברי תורה לא ידע, אביו עמד לו לבאר כל דבר הקשה. עוני לא הכיר מימיו וכשגדל ונשא אשה נטפל לו אף העושר, ואינה דומה תורה הנלמדת מתוך הרווחה ורחבות הדעת לתורה שנלמדת מתוך הדחק והצער, 'דברי תורה צריכים השחרה'. זה הלמדן האריסטוקרטי זכה לשני שולחנות, כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה ולכן עמידתו נאה, והוא הלמדן העממי אף באחד אין מודים לו, שהמיוחסים חושבים את התורה כירושה שבאה להם מאבותיהם ושלחם היא, ובני העניים שנפשם חשקה בתורה באים בגבולם. הם הבעלי-בתים והאחרים אורחים, שעליהם לעשות מה שבעל הבית אומר. הם רואים עצמם כשומרי חומותיה של תורה, בצערם של תלמידי חכמים המשחירים ומעריבים על דברי תורה אינם יודעים. אין זו התקוממות כלפי יחיד זה או אחר, זו היא התקוממות כנגד שכבת המיוחסים ששלטה בימים ההם. כל עשיר שמשיא בתו לתלמיד חכם יתור משבדק את החתן נותן עיניו במשפחתו, כמה צדיקים וגאונים למשפחה זו בכתי הקברות, ותלמידי חכמים שאין להם זכות אבות מסתאבים עד שקם להם גואל בדמות בעל בית לא אמיד ותולה לו ריחיים בצווארו. זו היתה התקוממות שלא מדעת של תלמיד חכם בן עניים כלפי המיוחסים, שר' שלמה הוא בן השכבה הזאת. השנאה בעצמותה אינה לאדם זה או אחר, אלא לשכבה בכללותה. אבל שנאה זו, ר' שלמה בדיבור שנפלס מפיו עורר אותה בלבו של ר' משה פנחס, והוא שהביא אותו ליד שנאה זו.

ר' שלמה רדאי שלא היה ראוי לשנאה זו. ר' שלמה הצליח הרבה בחייו, אבל הצלחתו באה לו בזכות עצמו ולא בזכות אבותיו. הוא היה רב להפליא, דאג לכל צרכי העיר קלים כחשובים, התקין תקנות טובות לטובת הציבור כולו, חביב ומקובל היה על כל בני העיר אף כי לא נשא פנים לאיש, וכשם שהיה מקובל על בני עירו כך היה מקובל על רבני המדינה. כל הדבר הקשה הביאו אליו והוא הוציא את פסקי הדין ולא נמצא מי שיערער אחר הוראותיו. הוא הצליח אף בחייו הפרטיים, ראה עולמו בחייו וכל צרכיו נמצאו לו. למראית עין היה איש מאושר, אבל בלבו השתרש צער שלא הרפה ממנו כל ימי חייו. מיום שנודע לו שר' משה פנחס בחר בעניות ודחה את הרבנות כדי שלא תגיע לו טובה על ידו ראה עד היכן הדברים מגיעים. מיום זה והלאה לא נראה צחוק על פניו ולא טעם שום דבר של מותרות ביקש לתקן במה שפגם. הוא פגם על-ידי בדיחה ודרכה של בדיחה שהיא מעוררת צחוק, אסר את הצחוק על עצמו. חיי המותרות שהתענג עליהם עצמו את עיניו מראות בצרתו של תלמיד חכם שמוזנותיו דלים, עמד והזיר עצמו מן המותרות. הוא גרם לתלמיד חכם שיחיה כל ימיו חיי צער, שהרי שום קהילה לא תפנה אליו בהצעת רבנות מעתה, הזיר עצמו מהנאות החיים. כל מחשבותיו התרכזו סביב ר' משה פנחס ולא עשה שום דבר שחשש שהוא יגרום צער לו. אף לאחרי מותו של ר' משה פנחס נזהר שלא לגרום לו צער בקבר. הוא רצה לקבל את הרבנות בעיו

בעלי תשובה בסיפורי עגנון

מולדתה של אשתו ואשתו שרבו געגועיה על משפחתה שבעיר ההיא בכתה והתחננה לפניו שיקבל, והוא לא קיבל אף לאחר פטירתו של ר' משה פנחס שלא לגרום לו צער בקבר.

כל דעתו של ר' שלמה היתה איך לפייס את ר' משה פנחס. כשבא לעיר שהאלמנה וילדיו שרויים שם ובגופו שלטה הקדחת הסתכן והלך אצל האלמנה לדעת במה היא מתפרנסת ובמה אפשר לעזור לה. אף-על-פי שהקור שלט בביתה והחום בגופו שהה שם שעה ארוכה ודיבר עם בנו הבכור של ר' משה פנחס בדברי תורה. לא הסתפק בביקור אחד וחזר ובא אליה לראות אם נשארו כתבים מבעלה ולהביא לה נדוניא לבנותיה. מתוך פשפוש מרובה במעשיו בא אף ר' שלמה נציג הלמדנים האריסטוקרטים למסקנות של הלמדן העממי. הוא בא לידי הכרה שעושר ורבנות אינם מצטרפים ולא יפה עושים הרבנים שמשיאים בניהם לבנות עשירים. הבנים האלו יודעים שמי שנמצא בצל הכסף, ימצא מקומו בצל החכמה, ואינם יגעים כל צורכם בתורה שסומכים על הנדוניא הגדולה שיקבלו, ואם לא תספיק חכמתם לרכוש רבנות יקנו לב בעלי הבתים בכסף ומתוך כך מתרבים רבנים מעוטי תורה, ולא עוד אלא שהנדוניא מתבזבזת על משרת הרבנות ובנות עשירים צורכיהן מרובים וכדי לספקם מחניפים בעליהן לבעלי בתים, כלומר לעשירים שבהם, כדי שיחננו להם מתנותיהם בעין יפה וכל מקום שיש חנופה יש עיוות דין. ר' שלמה האריסטוקרט מבכר את הלמדן העממי על פני הלמדן האריסטוקרטי, מתקרב לדעתו של ר' משה פנחס. ר' שלמה חי רוב ימיו בתשובה ומת מתוך תשובה ור' משה פנחס עדיין לא נתפייס, לא רצה להיות במחיצתו אף לאחר מותו ואף לאחר התשובה. שעל זה שהוא הביא אותו לידי שנאה אין התשובה מועילה, שר' משה פנחס אינו יכול לתקן את אשר נפס על-ידי מידה מגונה זו, פגם השנאה מתקיים באהבה, אבל המת אינו יכול לתקן מה שעיוות בחיים, אין תשובה למתים.